

PAVOL JOZEF ŠAFÁRIK A JEHO KLASIFIKÁCIE SLOVANSKÝCH JAZYKOV

Ivor Ripka

Univerzita Komenského v Bratislave

Abstract: The paper deals with Pavol Jozef Šafárik's (an eminent Slavist of the first half of the 19th century) explanation and "classification" of Slavic dialects (I. e. languages), mainly Slovak dialects (I. e. the Slovak language), presented in his three major works; namely in *The History of the Slavic Language and the Literature of All Dialects*, *Slavic Antiquities*, and *Slavic Ethnography*.
Key words: Slavic studies, Pavol Jozef Šafárik's major works, Šafárik's "classification" of Slavic nations and languages, the place of the Slovak language in Šafárik's "classification", key features of the Slovak language

1 Formovanie *slavistiky* ako osobitnej oblasti systematického, cieľavedomého a metodologicky „čistého“ komplexného vedeckého skúmania a poznávania širšie chápanej sféry kultúry a dejín národov hovoriacich slovanskými jazykmi, pri ktorom sa obligátne a nezastupiteľne uplatňoval *porovnávací aspekt*, sa v českej a slovenskej lingvistike tradične datuje do posledných dvoch desaťročí 18. storočia a do prvej polovice 19. storočia (porov. Česká slavistika, 1995, s. 130). Vo vedeckom svete niet pochybností o tom, že slavistiku koncepčne a metodicky výrazne profilovali najmä Josef Dobrovský (1753 – 1829) a Pavol Jozef Šafárik (1795 – 1861). Typickým a príznačným znakom konštitúovania tohto mnohoaspektového vedného odboru, ktorý sa neskôr reflektoval aj ako jeho špecifický znak, bolo prelínanie sa či isté splyvanie spoločenskovedných disciplín, ktoré si v tých časoch ešte len hľadali vlastný predmet výskumu, vlastný pojmový aparát i vedecký jazyk. Podľa názoru bádateľov, študujúcich počiatky slavistiky, však spôsob, akým sa záujem o slovanské národy rýchlo sformoval do kompaktného a jednoliateho, hoci odborove možno nie celkom vyrovnaného súboru niekoľkých spoločenskovedných disciplín filologicko-historického zamerania, svedčí o tom, že „rozhodujúci vplyv na takéto chápanie mala klasická filológia a jej odborove komplexné chápanie latinského a gréckeho staroveku“ (ibid., s. 131). Na začiatku 19. storočia toto chápanie ako prvý prezentoval a vedecky „ukotvil“ nemecký filológ a „starožitník“ Friedrich August Wolf (1759 – 1824) v knihe *Darstellung der Altertumswissenschaft*, vydanej r. 1807 v Berlíne.

2 Všetci slovanskí i neslovanskí bádatelia, ktorí v minulosti skúmali a v súčasnosti študujú najstaršie dejiny Slovanov a ich kultúry, sa zhodujú v tom, že vedecké dielo

Pavla Jozefa Šafárika vo svojej komplexnej integrite prekračuje čas svojho vzniku: v nijakom prípade to nie je mŕtvy dokument doby, ktorý už možno či treba pri okrúhlych výročiach jeho autora iba pasívne adorovať. K inšpiratívnemu, inštruktívnemu a materiálovo nesuplovateľnému dielu autora sa ako k zdroju poznania budú obracať stále nové generácie slavistov. Slovakistika i slavistika už priniesla dostatok pregnantných zistení a poznatkov o tom, že P. J. Šafárik v svojich troch veľkých knižných prácach (v *Dejinách*, *Starožitnostiach* a v *Slovanskom národopise*) predstavil aj svoju klasifikáciu či „roztriedenie“ slovanských jazykov a národov, no v jednotlivých dielach ho – a to vecne i terminologicky – modifikoval (Ripka, 2011, s. 17). V tomto príspevku sa pokúsime tieto tri odlišujúce sa klasifikácie – majú v prvom rade na zreteli hodnotenie a zaraďovanie slovenčiny – priblížiť, komentovať a konfrontovať.

2.1 V súčasnosti možno s istým zadosťučinením konštatovať – a chceme to pripomenúť aj na tomto mieste – , že všetky zväzky vyššie uvedených knižných prác P. J. Šafárika uzreli svetlo sveta už aj v modernej slovenčine. V edícii *Spisy Pavla Jozefa Šafárika*, ktorú pripravuje košická univerzita nesúca jeho meno, ako prvé vyšli už r. 1992 *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*. (Je pochopiteľné, že pri príprave diela do tlače sa využili texty i preklad z 1. vydania týchto *Dejín* z r. 1963.) 4. zväzok *Spisov PJS* (*Slovanský národopis*, ktorý vyšiel r. 1995) „predbehol“ vydanie *Slovanských starožitností*, tvoriacich 2. a 3. zväzok *Spisov*. 1. časť *Starožitností* vyšla r. 1999 (dnes je už aj súčasťou *Zlatého fondu* denníka SME, digitalizovanej zbierky diel klasikov slovenskej literatúry), 2. časť r. 2009, pri príležitosti 50. výročia založenia Univerzity P. J. Šafárika.

3 Svoje prvé veľké knižné dielo *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* napísal Pavol Jozef Šafárik ako mladý gymnaziálny profesor v Novom Sade; vyšlo v Budíne (nem. Ofen) r. 1826. Pre slovanské národy (v dnešnom chápaní) používal pomenovanie *slovanské kmene* a pre slovanské jazyky pomenovanie či termín *slovanské nárečia*: Slovania boli pre Šafárika *slovanským národom*. Pri „roztriedovaní“ slovanských jazykov nadväzoval na vedecké práce Josefa Dobrovského (podobne ako on vyčleňuje dve hlavné skupiny, označené A a B, pričom do A skupiny zaraďuje *juhovýchodné*, do skupiny B zasa *severozápadné „nárečia“*), no jeho „triedenie“ má však aj rad odchýlok.

Pri vymedzovaní skupín využíva tieto odlišovacie znaky:

A	B
1. <i>раз: разум</i>	<i>roz: rozum</i>
<i>равен</i>	<i>roven</i>
<i>работа</i>	<i>robota</i>
<i>расту</i>	<i>rostu</i>
2. <i>из: издати</i>	<i>vy: vydati</i>
3. л epentheticum	
<i>корабль</i>	<i>korab</i>
<i>земля</i>	<i>zemia</i>

<i>поставлен</i>	<i>postaven</i>
4.	<i>d epentheticum</i>
<i>сало, крыло</i>	<i>sadlo, kridlo</i>
<i>правило</i>	<i>pravidlo</i>
<i>молитися</i>	<i>modliti se</i>
5. <i>пеци, моци</i>	<i>peci, moci</i>
<i>пец, моц</i>	<i>pec, moc</i>
6. <i>звезда, цвет</i>	<i>gviezda, kviet</i>
7. <i>ть, той</i>	<i>ten</i>
8. <i>пепел</i>	<i>popol</i>
9. <i>птица</i>	<i>ptak</i>
<i>студенец</i>	<i>studnica</i>
10. <i>десница</i>	<i>pravica</i>

3.1 P. J. Šafárik skúmal podľa uvedených znakov všetky slovanské nárečia, ktorými sa v 30. rokoch 19. storočia písalo a hovorilo, a dospel k záveru, že sa dajú zadeliť do už spomenutých dvoch skupín. *Kmeň* slovanského jazyka (Spisy 1, 1992, s. 35) potom člení takto:

nárečia skupiny A (t. j. nárečia *ratolestí* juhovýchodného kmeňa):

1. starosloviencina,
2. ruština a jej *podrečia*: a) veľkorusčina, b) malorusčina, rusniacina, c) bielorusčina,
3. srbčina a jej *podrečia*: a) bulharčina, b) srbčina, dalmácina, bosniacina atď.,
4. slovinčina alebo vindčina a jej *podrečia* a) hornokrančina, b) dolnokrančina;

nárečia skupiny B (t. j. nárečia *ratolestí* severozápadného kmeňa):

1. čeština a jej *podrečia*: a) čeština, b) moravčina,
2. **slovenčina**,
3. srbčina v Hornej Lužici,
4. srbčina v Dolnej Lužici,
5. poľština a jej *podrečia*: a) veľkopoľština, b) malopoľština, c) sliezština.

3.1.1 Šafárik rešpektoval *starosloviencinu* ako najstarší slovanský spisovný jazyk (jej základné praslovanské črty dokazujú, že to bol jazyk južnoslovanského pôvodu), a preto ju dal do čela juhovýchodnej skupiny, no toto jej zaradenie však nie je celkom korektné a nesporné, nezodpovedá v plnej miere kritériám stanoveným autorom. Na začiatku 19. storočia už po starosloviensky nehovoril nikto a písal asi málokto.

3.2 Šafárikove *Dejiny* podrobil prísnej kritike (písanej po nemecky) v obširnej recenzii Josef Dobrovský; uverejnil ju v 37. zväzku odborného časopisu *Jahrbücher der Literatur* r. 1827. Mal viacero koncepčných výhrad, komentoval výber prameňov, upozornil na niektoré vecné chyby, no – napokon v súlade so svojim členením publikovaným v 3. (prepracovanej) redakcii jeho vlastných *Dejín* z r. 1818 – Šafárikovo zaradenie a uznanie slovenčiny ako samostatného „nárečia“ nespochybnil, neodmietol ho. Pripomienku mal však k začleneniu kníh slovenských autorov do slovenskej literatúry, pretože „vo svojich spisoch uchovávajú rýdži český jazyk“. Práve toto

začlenenie spisovateľov píšucich po česky do slovenskej literatúry však podľa názoru niektorých bádateľov (literárnych vedcov) svedčí o tom, že Šafárik „vedel o duchovnej jednote a súčasne o jazykovej diferencovanosti literárnej tvorby Slovákov“ (Rosenbaum, 1992, s. 365).

4 Klasifikácii (v jeho terminológii stále „roztriedeniu“) slovanských národov a ich jazykov („nárečí“) sa Pavol Jozef Šafárik venuje aj v *Slovanských starožitnostiach*. 26. paragraf I. článku (nazvaného *Deje a šírenie sa Slovanov všeobecne*) ich druhej časti (Spisy 3, 2009, s. 39) uvádza konštatovaním, že „rozvrhnutie mnohopočetných slovanských národov do určitých tried možno osnovať na základoch buď genealogických, t. j. na rodovej príbuznosti jednotlivých vetiev, buď politických, teda na ich prebývaní v jednej vlasti a pod tou istou krajinskou vládou, buď napokon jazykoslovných, t. j. na rozdiel alebo príbuznosti ich jazykov“. Svoje „roztriedenie“, ktoré pripravil do *Starožitností*, priblížil takto: „Majúc úmysel použiť rozvrhnutie slovanských národov, ktoré by malo čo najlepšie slúžiť nášmu cieľu, t. j. opisaniu a prehľadnému zostaveniu podrobných správ o staroslovanských národoch...myslíme, že v tomto ohľade bude rozdelenie, založené tak na politických, ako aj jazykoslovných základoch, najviac vyhovovať našim potrebám.“ V tomto výnimočnom diele, predstavujúcom isté encyklopedické kompendium spoločenskovedných disciplín (porov. Ripka – Skladaná, 2009, s. 481), Šafárik vyčleňuje

I. **juhovýchodný rad**, v ktorom je

1. ruský oddiel,
2. bulharský oddiel,
3. ilýrsky oddiel, ktorý sa ďalej člení na a) zadunajských Srbov, b) Chorvátov, c) Slovanov korutánskych, čiže vindských, ináč Slovincov;

II. **západný rad**, do ktorého zaraďuje

1. tzv. leský oddiel (Lesi čiže Poliaci, Slezania, Pomorania),
2. československý oddiel, kam patria a) Česi, b) Moravia, c) **Slováci**,
3. polabský oddiel (Slovania usadení v severnej Germánii: Lutici čiže Veleti, Bodrici, lužickí Srbi, Milčania a i.) [Spisy 3, s. 40].

4.1 Rozdiely medzi členením v *Dejinách* a *Starožitnostiach* sú zrejmé na prvý pohľad: Šafárik v nich skutočne prvoplánovo akcentoval svoj „zameraný cieľ“ (t. j. zostavenie podrobných správ o staroslovanských národoch). O Moravanoch a Slovákoch hovorí napr. v jednom spoločnom článku, pričom pri prehľade ich dejín spomína aj Veľkú Moravu. Je to vari najstručnejšia kapitola v *Starožitnostiach*: podľa pôvodného plánu a dohovoru ju mal napísať Ján Kollár a Šafárik potom túto úlohu iba „suploval“. V jeho vzťahu k slovenčine vznikol istý rozpor medzi teóriou a praxou, zreteľný vo všetkých troch jeho „kmeňových“ dielach: slovenčinu na jednej strane rešpektoval – a v *Dejinách* explicitne uvádzal – ako osobitný slovanský jazyk (v dobovej terminológii *nárečie*), no v praxi však bol proti tomu, aby sa stala spisovným jazykom Slovákov (odmietal kodifikačné úsilie Antona Bernoláka, v Kollárových *Hlasoch* nedôveroval počínom štúrovcov a i.).

5 Od čias ruského filológa Alexandra Christofoviča Vostokova (1781 – 1864), jedného zo zakladateľov historicko-porovnávacieho štúdia jazykov, sa slovanské jazyky

(Šafárikove *nárečia*) delia na tri skupiny, a to *západoslovanské*, *východoslovanské* a *južnoslovanské*. Šafárik poznal práce A. Vostokova (napr. už v *Starožitnostiach* tohto autora citoval), no sám ostával pri „klasickej“ dichotómii. Nevzdal sa jej ani v svojej ďalšej knižnej práci, a to v *Slovanskom národopise*, ktorý vyšiel v r. 1842 (2. vydanie vyšlo ešte v tom istom roku, 3. vydanie v r. 1849). Autor sa v ňom opätovne zaoberal aj klasifikáciou slovanských *nárečí*; v porovnaní s *Dejinami* a *Starožitnosťami* svoje staršie členenia znova upravuje a modifikuje. Jeho pojmový aparát najlepšie predstaví priamy citát: „*Tak, ako sa plemená po stupienkoch delia na čelade, čelade na kmene, kmene na národy, národy na iné menšie vetvy a ratolesti sa delia a rozrastajú, tak je to aj s jazykmi. Keďže presné a všeobecné pojmy, ktorými by sme ľudskú reč podľa takýchto stupienkov ich príbuzenstva súbežne s rozdielmi v plemenách, čeladiach, kmeňoch a národoch mohli označovať, nemáme, na lepšie porozumenie toho, čo nasleduje, pripomíname, že slovo jazyk v tomto spise používame na tom istom stupni, ako je názov kmeň, a slovo reč tak ako národ. Jazyk potom rozdeľujeme na hovory, čiže rad vzájomne príbuzných rečí, hovory na reči, reči na nárečia, nárečia na podrečia, podrečia na rôznorečia.*“ (Spisy 4, 1995, s. 16) Pripomíname, že v českom origináli je namiesto pojmu *hovor* použitý pojem *mluva*.

5.1 V slovanskom jazyku rozoznáva Šafárik dvojakú *mluvu*, a to *juhovýchodnú* a *západnú* (juhovýchodný a západný *hovor*).

Juhovýchodná mluva sa delí na trojakú *reč* (*ruskú, bulharskú a ilýrsku*), **západná** na štvorakú (*laskú, českú, lužickosrbskú* a takmer vymretú *polabskú*).

V ruskej reči rozoznáva trojaké *nárečie*, a to *veľkoruské, maloruské* a *bieloruské*; v bulharskej, hoci len z historického pohľadu, vyčleňuje dvojité *nárečie*, a to *cirkevné* čiže *cyrilské* a *novobulharské*. V ilýrskej reči je trojaké *nárečie*, a to *srbské, chorvátske* a *korutánskoslovenské*, v *laskej* iba jedno, a to *poľské* *nárečie*. V českej reči Šafárik v *Slovanskom národopise* rozoznáva dvojité *nárečie*, a to *české* a ***uhorskoslovenské***, v lužickosrbskej taktiež dvojité, a to *hornolužické* a *dolnolužické*, v polabskej len jedno, a to takmer vymreté *drevianske* *nárečie*. (V preklade sa uvádza podoba *drevľanské*, ktorú však v západoslovanskom areáli nepokladáme za ústrojnú.) Pri tejto príležitosti (p. ďalej) podrobnejšie predstavíme iba tzv. *uhorskoslovenské nárečie*.

5.2 „Zastrešovanie“ slovenčiny češtinou v tomto „roztriedení“ odráža zaiste aj Šafárikovo subjektívne stotožnenie sa s potrebami a požiadavkami českej národnej spoločnosti v 1. polovici 19. storočia (do Prahy sa presťahoval v máji 1833). Z tejto skutočnosti vychodilo aj jeho odmietnutie štúrovskej kodifikácie spisovnej slovenčiny, ktoré bolo navyše aj odrazom istej nedôvery voči vnútornej sile slovenského národného hnutia. V slovenských súvislostiach však zostáva základným pozitívom a hodnotou fakt, že P. J. Šafárik ako slavista definoval samostatnosť slovenčiny ako slovanského jazyka a „na takomto vedeckom základe dokázal nevyhnutnosť jazykovo-etnického oddelenia Slovákov od Čechov“ (Šmatlák, 1993, s. 70).

6 Uhorskoslovenské nárečia (v texte aj *nárečie uhorských Slovákov*, v medzititulku prekladu *Slovanského národopisu* uvedené aj v podobe *nárečie uhorsko-slovenské*; p. Spisy 4, 1992, s. 17, 75) charakterizujú podľa P. J. Šafárika najmä tieto znaky:

1. široké hlásky *a, u*: *čakat', čaša, duša, priadza, zajac, mesiac – ľúby (libý) , klúč, čujem (čiji), ľúto, plúca*;
2. *a* alebo *ä* namiesto nosového *ę*: *ma, tá, sa, maso, riad*, alebo *mä, t'ä, sä, mäso, räd*;
3. *e* namiesto *ě*: *človek, verný, v dome*; po *d, n, t* je často *e*: *d'ecko, ňemý, v kúte*; dlhé *é* po perných je vždy ako *ie*: *viera, miera, piesok*;
4. *o* namiesto *e* a) v inštr. *krokom, duchom, darom* a lok. *dobrom, malom, suchom*; b) v prít. čase. oznam. spôsobu *nesemo, chodímo, dámo*, zriedkavejšie *e*: *neseme atď.*; c) v tvorení slov: *nebo, slunko, ohnisko, líco, pleco*; d) namiesto cyr. *ѵ*: *piesok, ptáčok, prišol, vojšli, zobrali*;
5. hrdelné *k, h, ch* pred *e* (namiesto *ě*) je bez zmeny: *v ruke, na nohe, po streche*, zriedkavejšie je s premenou: *v ruce, na noze*;
6. zubné *d, t* v príchastiach a z nich odvodených prídavných menách sú bez premeny: *pozlatený* (pozlacený), *chytený, súdený*;
7. *dz* namiesto *z*, cyr. *žd*: *priadza, núdza, medza, nezobúdza, nevyvádzaj*;
8. *ř* čiže *rj* je pôvodné: *repa* (řípa), *reč, rieka, riad*;
9. *č* je pôvodné: *črevo* (střevo), *črievice, črep, čerešňa, čerieslo*;
10. gen. príd. mien je *-iho*: *dobriho*, datív je *-imu*: *dobrimu*, zriedkavejšie *-ieho, -iemu*: *dobrieho, dobriemu* a ďalšie „miestne znaky“, ktoré tu už neuvádzame.

6.1 Slovenská slavistika i dialektológia, ktorá sa ako samostatná jazykovedná disciplína v priebehu svojej existencie prezentovala viacerými významnými dielami – metódy areálovej lingvistiky (jazykového zemepisu), umožňujúce opísať územné rozšírenie jednotlivých diferencovaných javov, využíva najmä nesuplovateľný štvorzväzkový *Atlas slovenského jazyka z rokov 1968 – 1984 –*, poznatky P. J. Šafárika prirodzene spresnila, doplnila či „inovoala“ aj v širšom slavistickom kontexte, no jeho klasifikácie slovanských jazykov jednoznačne dokazujú vysoký stupeň poznania problematiky i vyspelú výskumnú heuristiku i metodológiu.

7 Už Marcus Tullius Cicero (106 – 43 pred n. l.) vo svojej práci *De oratore* (O rečníkovi) napísal, že „*dejiny sú svedkami čias, svetlom pravdy, živou pamäťou, učiteľkou života a poslom minulosti*“. Dielo Pavla Jozefa Šafárika zostáva v dejinách slavistiky stále nepochybne *origo et fons*. Návraty k štúdiu jeho inšpiratívnych a inštruktívnych výkladov, umožňujúcich ďalšie mnohoaspektové výskumy, k podrobným analýzám nesmierne bohatého pramenného materiálu, ktorý prezentoval najmä vo svojich troch hlavných knižných prácach – a tie sú dnes navyše k dispozícii v súčasnej slovenčine – , pomôžu zachovať dôležitú a potrebnú poznávaciu kontinuitu vo viacerých spoločenskovedných disciplínach.

Literatúra

- Česká slavistika v prvním období svého vývoje do počátku 60. let 19. století (1995) 1. sv. (Kudělka, M. – Šimeček, Z. – Večerka, R.). Praha : Historický ústav AV ČR, 1995. 396 s.
ISBN 80-85268-42-6.
- RIPKA, I. – SKLADANÁ, J.: Edičná poznámka. In: Spisy Pavla Jozefa Šafárika 3. (Slovanské starožitnosti 2). Košice : Univerzita P. J. Šafárika, 2009, s. 48 – 484.

- RIPKA, I.: Slovanské starožitnosti Pavla Jozefa Šafárika v slovenčine (Reflexie o diele, jazyku originálu a prekladu). In: *Slavica Slovaca*, 2011, roč. 40, č. 1, s. 10 – 23.
- ROSENBAUM, K.: Doslov. In: *Spisy Pavla Jozefa Šafárika. 1. Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1992, s. 360 – 381.
- Spisy Pavla Jozefa Šafárika. 1.* (1992) *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1992. 426 s. (Z nemčiny preložili V. Betáková a R. Beták.) ISBN 80-234-0054-1.
- Spisy Pavla Jozefa Šafárika. 2. Slovanské starožitnosti 1.* Košice : Oriens, 1999. 388 s. (Z českej pôvodiny preložili I. Ripka a J. Skladaná.) ISBN 80-88828-18-X.
- Spisy Pavla Jozefa Šafárika. 3. Slovanské starožitnosti 2.* Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2009. 512 s. (Z českej pôvodiny preložili I. Ripka a J. Skladaná.) ISBN 978-80-7097-766-8.
- Spisy Pavla Jozefa Šafárika. 4. Slovanský národopis.* Košice : Oriens, 1995. (Z českej pôvodiny preložil P. Žigo.) ISBN 80-967220-8-5.
- ŠMATLÁK, S.: P. J. Šafárik a česko-slovenský kontext. In: *Pavol Jozef Šafárik v slovenskej a českej slavistike (Zborník venovaný 11. medzinárodnému zjazdu slavistov v Bratislave)*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1993, s. 69 – 76.

Ivor Ripka
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Ústav filologických štúdií PdF
Univerzita Komenského v Bratislave
Račianska 59, 813 34 Bratislava
ripka@fedu.uniba.sk